

Örömet bizony nem terhelném Ngdat az alkalmatosság eránt is; de mivel még eddig a' nélkül el-lehettem, semmi kotsira 's lovakra magamat nem vertem, igen itthon ülő ember lévén. mind erről azért előre, mind a' Szombati sietett írásból Ngdat alázatosan követe-tem; és az isten hathatós vizsgatálásiban ajánlom.

Nagyságod(na)k Méltóságos Groff Ur

alázatos Szólgája

Hermányi Josef

22 Sep. 1753. Enyeden

Hopp Lajos

Egy 1790-es röpiratunk szerzősége

1790—91 gazdag röpiratirodalmának egyik igen érdekes és sokat idézett darabja az a kis formátumú 52 lapos füzetecske, mely *A nemes magyar nemzethez rövid emlékeztető beszéd, melyben megmutattatik, hogy Magyarorszában lehet s kell is a magyar nyelvet és a magyar tanításokat felállítani, és hogy az universitásnak Pest legjobb hely* cím alatt jelent meg 1790-ben, névtelenül és a hely megjelölése nélkül. A füzetet már régóta Rác Sámuelnek, az egyetem anatómiai professzorának tulajdonítják, kérdőjellel vagy anélkül. Kósáry Domokos történelmi bibliográfiája már nem is kérdőjelezi meg szerzőségét.

Több ok is közrejárzott abban, hogy a munkát Rác Sámuel művének tekintették. Az orvosprofesszor valóban hervadhatatlan érdemeket szerzett az orvostudományoknak megmagyarításával. 1772-től kezdve lefordított néhány német munkát és Dugonics Andrással együtt ő kísérelte meg először, hogy az egyetemen magyarul adjon elő. Ott van Bessenyei *Hazafiúi Magyar Társaságában*. Az ő fáradozásának köszönhető, hogy 1790 májusában az orvosi karon a magyar nyelvnek hivatalosan is szerep jutott az oktatásban. — A röpirat ezenkívül sokat beszél az egyetem belső dolgairól a beavatottak biztonságával. Fel kellett tehát tételezni, hogy a szerző az egyetem magyar érzelmű és a magyar nyelvet támogató tanárai közül került ki. — A Széchényi Könyvtár példányára 19. századi kéz rá is írta a vélt szerző családnevét tintával, de ott olvasható a keresztnév is ceruzával.

A Széchényi Könyvtár Kézirattárában Quart Hung 27. sz. alatt Kiss József nevén található egy kézirat, melynek címe és szövege tökéletesen megegyezik a nyomtatásban megjelent munkával. Az első lapon a cím után ez áll: „Anno 1791° Pestini Authore Jos. Kiss Med. Dre cum adnotationibus Samuelis Rätz M. D^{ci}s et Professoris in Universitate Pestana. — Eodem anno typis mandatum.” A kézirat 24. levelén a magyar szöveg után továbbá ez olvasható: „Isthoc autographum donatum est ab authore Josepho Kiss die 4. Januar. 1808.” Aláírás: Bibliothecarius Miller. — A kézirat tulajdonképpen kolligátum, mely az 1—24. leveleken a most emlegetett munka kéziratát tartalmazza, a 25—32. leveleken pedig Kiss Józsefnek egy másik munkáját a cenzor törléseivel. E kézirat végén ott van a cenzor aláírása: „Imprimatur. Budae 14. Febr. 1807. omissis deletis. Fr. Madarassi Revisor Libr.” Miller könyvtáros ide is odajegyezte: „Autographum isthoc donavit die 4. Jan. 1808 author Jos. Kiss. Bibl. Miller.” Miller bejegyzése fölött a következő szövegrész áll: „revisum per Deputationem Incltyi Comitatus Pesthiensis.”

A kézirat tehát minden kétséget kizáró módon igazolja, hogy *A nemes magyar nemzethez rövid emlékeztető beszéd* nem Rác Sámuel, hanem Kiss József munkája. Rác csupán néhány betoldással bővítette a kis munkát. — Kiss József neve nem ismeretlen. 1765. április 24-én Miskolcon született. 1790-ben orvosdoktor lesz és még ez év október 1-én Széchényi Ferenc szolgálatába lép mint udvari orvos. 34 évig áll a család szolgálatában. Ír néhány ismeretterjesztő jellegű orvosi művet, majd a Fertő tó részletes leírását adja. 1807-ben *Magyar! Légy igaz magyar. Láss tovább. Becsüld nyelvedet*. címen ismét névtelenül újra sikraszáll a magyar nyelv jogai mellett. — Mikor aztán a cenzor akadékoskodásai ellenére a nyelvvédő újabb röpirat is megjelent, az 1790-ben publikált röpirat kéziratával együtt ennek kéziratát is átadta a Széchényi Könyvtárnak kolligálva. A Széchényi család neves háziorvosának, belső emberének kéziratát a könyvtáros különös buzgalommal iktatta a könyvtár állományába.

Alaposabban megnézve a dolgot, belső okok is emellett szólnak, hogy a *Rövid emlékeztető beszéd* nem lehetett az orvosprofesszor műve. Az egyetemet érintő fontos részekről eltekintve nem egyéb kompilációnál, mely kis terjedelme ellenére hosszú részeket vesz át Bessenyei *Magyarságából*, Verseghy Ferencnek verséből, mely *A magyar hazának anyai szózatja az ország nap-jára készülő magyarokhoz* címen, 1790-ben jelent meg. Teljes egészében leközlő szövegébe illesztve azt a névtelen szerzőtől származó levelet, mely a szerkesztőhöz, Szatsvay Sándorhoz címelve a bécsi *Magyar Kurir* 1790. március 31-i számában megjelent. Inkább kezdő ember munkájának látszik tehát. De a Rác szerzősége ellen bizonyít az a 8. lapon szereplő felsorolás

s, mellyel — az egészet a Bessenyeitől átvett szövegrészbe interpolálva — a szerző a magyar nyelv fejlettségét igyekszik bizonygatni. E magyar szerzőket felsoroló névsorban Csapó, Mátyus, Dugonics után Rácza maga is szerepel. Ezt a hálás tanítvány írta, nem pedig maga a professzor.

Nyilván az történhetett, hogy Rácza Sámuel tehetséges és jó magyar érzésű tanítványának a kezébe adta Bessenyei rőpiratát, esetleg a két másik írást is, és buzdította olyan munka megírására, mely a magyar nyelv mellett emel szót, de részletesen foglalkozik az egyetem belső ügyeivel és erőteljesen hadakozik az egyetemet klerikális kisvárosba áttelepíteni szándékozó tervekkel. Az egyetemi ügyekről Rácznak mint professzornak kényelmetlenebb lett volna írni. Jobban megtehetette ezt a fiatal orvosdoktor. — Az sem lehetetlen, hogy a tehetséges fiatal ember éppen Rácza ajánlása révén, esetleg éppen mint a rőpirat szerzője, került oly hamar az előkelő Széchenyi család szolgálatába.

Rácza Sámuel azonban nemcsak az indítást adta meg tanítványának, hanem átnézte kéziratát és jelentős betoldásokat eszközölt azon. Érdemes lesz ezek közül néhányra külön is rámutatni, hogy tisztában legyünk, milyen szellemi részt vállalt a professzor a rőpiratban, melynek szerzőjeként ő maga mégsem akart szerepelni.

Kiss József a magyar nyelv kérdésében erősen nacionalista hangokat üt meg. Ezzel persze egyáltalán nem áll magában a korban. Rácza is egyetértett azzal, hogy Kiss erőteljesen kikél a horvátok ellen, akik mindjárt az országgyűlés elején óvást emeltek a magyar hivatalos nyelv bevezetése ellen. Rácza itt egy betoldott mondatral egészíti ki a helyzetképet, nem egészen a valóságnak megfelelő értesüléssel: „Mindazonáltal újabb tudósítások által úgy értettük, hogy ők is (ti. a horvátok) Magyarországnak tagjai kívánnak lenni, és ezért a magyar nyelvet is meg akarják tanulni, és így már ez is helyrehozott.” A valóságban az országgyűlésen kompromisszumos megoldás született, mely a horvátok tiltakozását is tekintetbe vette.

A 6. §-ban azt hangsúlyozza a szerző, hogy magyarul kell minden fokú iskolában tanítani, még az egyetemen is. Ennek a lehetősége is megvan, csak a II. József által kinevezett német professzorok ellenzik, mert ők nem tudnak magyarul. A németek még a helytartótanács egyenes rendelkezéseit is szabotálják. Rácza itt betoldja: „Az Universitas ugyan nem igen régen azt az opiniót adta, hogy ezután a chirurgia éppen csak magyarul tanítassék, de még most nem tudjuk, mi lesz belőle.” — Ugyanennek a §-nak a végén Kiss egy rossz életű német tanárról ír, s csodálkozik, mennyire védelmezik mégis ezt az embert az előljárók. Rácza itt odajegyzi legfrissebb értesülését: „Kítették már a szűrit, és a processusát is Bécsbe felküldötték; de mi végre, nem tudjuk. Egy Bassa (az egyetem előljáróit nevezi így) azt mondja, hogy a rossz gaz némettől ártatlanul meggyaláztatott Professoroknak confusiojokra. Ez bezeg az előljáróknak becületet nem hozna. A kimenetel mindent meg fog világosítani.” — A 9. § végén ismét csak egy feslett életű német tanítóról van szó, akit magyar kollegái már többször feljelentettek a helytartótanácsnál. Ezt a szerző annak a bizonyítására hozza fel, hogy az egyetemi oktatás sem a vallást, sem az erkölcsöket nem rontja meg; ime a tanítók egymásra is vigyáznak! Rácza elégtétellel fűzi hozzá: „De már ezt a svábot az hivataljától megfosztották és így ez a rossz példa is elmúlt.”

De nemcsak erősen nemzeti, sőt nacionalista vonatkozásban erősíti tanítványa szövegét Rácza professzor, hanem antiklerikális irányban is. Mikor arról esik szó, meddig lehet a papság kezébe adni a gyermekek oktatását, odafűzi Kiss szövegéhez: „De az universitásbeli 4 tudományok közül a három elsőt, úgymint az Philosophiát, Medicat és Just jobb a királyra avagy az országra bízni,” mert „a király és az ország . . . a sok költséget sem sajnálja” ezektől a tudományoktól. — Az irat a 10. §-ban erősen támadja a papok gyámkodását a világi tudományokon és tudósokon. Kimondja, hogy csupán az egyház tekintélyével alátámasztott, az igazsággal pedig ellenkező állítások végül is mindenben kételkedővé teszik az ifjúságot, ha egyszer rájön a papi maszlag mivoltára. Rácza itt erősen katolikus ellenes éllel külön lapra leírja leg-hosszabb betoldását: „Ha látja, hogy a pápista pap csak azt tartja jónak, hasznosnak, szükségességnek, tisztességesnek és üdvösségesnek, amit Róma mond; ha látja, hogy a pápista papok, mint a közkatonák és machinák a Római Mesterektől és Generálisoktól commendéroztatnak, ha látja, hogy a pápista papok a más vallásúakat üldözik és kárhoztatják; ha látja, hogy a pápista papok a pápista világiakkal is igen kegyetlenül bánnak, mihint észreveszik, hogy a világiak jobban kezdenék okoskodni; ha látja, hogy azt a philosophust Pesten a papság tirannus módra üldözi, akihez hasonló tiszta és jó tudományú philosophus az egész papi rendben nincsen; s nem is lehet, mivel *captiva intellectum* nem engedi, s. a. t.”

Az egyetem székhelyét akkoriban különböző megokolásokkal el akarták helyezni Pestről. Nem kisebb ember mint Hajnóczy is Egert javasolja. De felmerült Vác és Esztergom neve is. A haladó emberek a német környezettől féltették az ország egyetlen egyetemét. A tüzes magyar Rácza nem lát veszedelmet Pesten, annál inkább féltene az egyetem függetlenségét egy püspöki kisvárosban. Ezért minden módon bővíti és erősíti tanítványa nyilván általa már eredetileg is sugallt érvelését Pest mellett. Felhossa a 11. §-ban még a pesti országos vásárt is,

amikor a szülők könnyen küldhetnek csomagot a fiaiknak mindenfelől. A Pest mellett felsorakoztatott X. érvnél a szakember beavatottságával jegyzi meg: „Az historia naturalis, musaeum physicum és az anatómiai és chirurgia praeparatumok is kimondhatatlan nagy kár nélkül másuvá nem vitethetnek.” Az egyik legfontosabb érv Pest mellett ugyanis az — s végül is ez győz —, hogy a költöztetés igen sokba kerülne.

Végül a 11. § végén 36 betoldott sorban Rácz ismét összefoglalja az érveket Pest mellett: Budán a „nagy hegy” rontja a tanuló ifjúság egészségét, Esztergomban rossz a víz, Vác és Eger csak „falusi uraság, ahol a tanuló ifjúság falusi erkölcsnél egyebet nem tanul”, Nagyszombat az ország végén van. Pest ellenben minden szempontból alkalmas hely, legfőképpen azért, mert szabad város, nem papi város.

A *nemes magyar nemzethez rövid emlékeztető* beszéd tehát nem Rácz Sámuel, hanem Kiss József munkája. Rácz bejegyzéseinek vázlatos ismertetése is meggyőzően bizonyítja viszont, hogy a magyar nyelvű tudományosság és felsőoktatás lelkes előharcosa nemcsak buzdította tanítványát a füzet megírására, hanem kiegészítő megjegyzéseivel jelentékeny részt vállalt a magyar nyelv jogai mellett annyi s oly hathatós érvekkel, harcoló röpirat létrejöttében.

Némedi Lajos

Petrovits-tól Petőfi-ig

Az Irodalomtörténet 1956. évi 2. számában Hernády Ferenc Petőfi *A visszatért* c. zsenyéjének keletkezési idejét többek közt a Petrovich formájú aláírásból próbálta megállapítani s erre a következtetésre jutott: „*A visszatért* is 1841. novembere előtt keletkezett, mert később Petőfi családi nevének nem a Petrovich, hanem a Petrovics formáját használta.”¹ Most, hogy a kritikai kiadás munkálatai kapcsán sor került Petőfi kisebb kéziratai — névbejegyzések, iskolai írások, dedikációk stb. — számbavételére is, pontos képet kaphatunk végre arról, hogy diák- és ifjúkorának egy-egy szakaszában milyen formában írta eredeti családi nevét a költő. E kisebb kéziratok ily szempontból való vizsgálata megmutatja, hogy valóban joggal következtethetünk az aláírás alakjából egy-egy kézirat keletkezési idejére, Hernády Ferenc azonban nem vizsgálta meg elég alaposan a névforma változását Petőfinél — az anyag sem állt még teljes egészében rendelkezésére —, így tévedés is csúszott megállapításaihoz. Pedig e kérdés tisztázása, az egyes időszakokban használt névformák pontos megállapítása nem is csupán a kéziratok keletkezési idejének megállapításához segít hozzá bennünket, képet ad a gyermek- s az ifjú Petőfi tudatának változásairól is. (Áttekintésünkben természetesen csak a költő saját kezű aláírásait vesszük figyelembe, mivel csak ezek tükrözik hitelesen a tudatos szándékot, a diák Petőfi egy-egy időpontra jellemző névadási gyakorlatát.)

Legelső ránk maradt kézírása — valószínűleg az 1833/34-es pesti tanévbeli való könyvbejegyzés — -*ts* végződésel őrzi a kisdíák nevét. A latin—német szótár borítólapjának belső felére e versikét írta Petőfi:

Hic Liber est meus
Testis est Deus,
Hic nomen erit,
Alexander natus,
Petrovits vocatus.³

Ilyen, -*ts* végződésű aláírásokkal találkozhatunk még az 1835—38 közti, három aszódi tanévben is. Így írta alá 1836. jún. 26-án a maga által rajzolt, a Specimina Scripturae címen nyilvántartott szépirásgyakorlatot magába foglaló virágkoszorú alá a nevét (*Al. Petrovits*), de így írta be maga s az öccse nevét — többször is — az általa 1837. szept. 11-től 1838. jan. 2-ig vezetett iskolai könyvtárnaplóba is.⁴ Pontosabban: így is írta. Mert — s e könyvtárnapló a legérdekesebb, leghűbb bizonyítéka ennek — Aszódon kezdődött el a névváltoztatások, ill. itt még csak névforma-változtatások sora. Már 1836-ban *A. Petrovics* néven ajándékozta meg Dömök Elek nevű barátját egy színes emléklappal; 1837—38 fordulóján szinte hétről hétre változtatta saját és öccse nevének végződését. Ily érdekesen alakul, változik nevük beírásának

¹ HERNÁDY FERENC: Petőfi három ismeretlen verse és a „Kuruttyó” egy változata. It, 1956. 2. sz. 137.

² Hernády úgy vélte, hogy a Petrovics forma jellemző az egész aszódi korszakra nézve: „ebben a formában ismerik nevét az aszódi évek alatt”. Ld. uo. 136.

³ Erre és az összes, a dedikációkban és könyvbejegyzésekben fennmaradt aláírásra nézve ld. TÖRÖG GYÖRGY: Petőfi névbejegyzései és dedikációi. ItK, 1962. 2. sz. 197—207.

⁴ A mindaddig kiadatlan könyvtárnaplóra nézve bővebben ld. majd a Petőfi Kritikai Kiadás utolsó, még kéziratban levő Függelékében.